

dienen die oude kinderversjes nog onze volle aandacht.' Gezien de populariteit van S. Abramsz' *Rijmpjes en versjes uit de oude doos* (1911) waag ik dat te betwijfelen.³ In 1971 verscheen hiervan de twintigste druk als 'Boek van de maand' met nieuwe illustraties van Bert Bouman; sindsdien is het nog meer dan tien keer herdrukt. Kinderen groeien nog altijd op met de oude rijmpjes (en kunnen ze ook nog reproduceren); dat die soms een wereld oproepen die niet meer bestaat, schijnt ze niet te deren.

Ondanks deze tekortkomingen is *Lust en leering* een waardevol boek, een nieuwe standaard waarmee Daalder mijlvenver gepaseerd is. Het is een klein wonder dat BBS het als het ware 'uit het niets' hebben kunnen maken, zonder voorstudies waarop ze zich konden baseren.

Anne de Vries

NOTEN

¹ Daarnaast zijn twee bibliografieën te noemen: Marjoke Rietveld van Wingerden: *Jeugdtijdschriften in Nederland en Vlaanderen, 1757-1942*. Leiden: Primavera Pers, 1995. En: Frits Huiskamp: *Naar de vatbaarheid der jeugd; Nederlandstalige kinder- en jeugdboeken 1800-1840*. Leiden: Primavera Pers, 2000.

² P.J. Buijnsters: *Biblioflie in de kinderkamer*. Nijmegen: Katholieke Universiteit, 1995, p. 9.

³ BBS geven als titel van Abramsz' boekje *Onze kinderversjes van vroeger en nu*. Dat is echter een bloemlezing die vooral 'kunst'-kinderlyriek bevat.

Zulk vertalen is een werk van liefde : bemiddelaars van Nederlandstalige literatuur in Duitsland 1890-1914 / Jaap Grave. - Nijmegen : Vanilt, cop. 2001. - 360 p., [8] p. pl. : ill. ; 25 cm
ISBN 90-75697-45-7 Prijs: € 22,64

Sinds Nederland en Vlaanderen in 1993 'Schwerpunkt' op de boekenbeurs in Frankfurt waren, verheugt de Nederlandstalige literatuur zich in een grote populariteit in Duitsland. Werken van Mulisch, Nootboom en 't Hart zijn er bestsellers en vele andere schrijvers volgen in hun kielzog. Dit succes is vooral te danken aan de inzet van enthousiaste bemiddelaars: Duitse neerlandici, critici als Reich-Ranicki, het Vertalingenfonds en natuurlijk de vertalers.

Toch is dit niet de eerste keer dat de Nederlandse literatuur in Duitsland de aandacht trekt. In de periode 1890-1914 verscheen er veel Nederlands werk van onder anderen Multatuli, Couperus, Heijermans en Van Eeden. Destijds waren er echter geen boekenbeurzen of Duitse neerlandici. De bemiddeling was vooral het werk van vertalers, die een veel belangrijker positie hadden dan de vertalers van tegenwoordig: zij zochten naar te vertalen boeken, hadden contact met auteurs, kochten vaak de rechten en waren daardoor financieel nauw betrokken bij het slagen of mislukken van een uitgave. Hun activiteiten worden belicht in de dissertatie *Zulk vertalen is een werk van liefde* van Jaap Grave, docent Nederlands aan de universiteit van Regensburg.

Als 'bemiddelaars' beschouwt Grave personen die achtergrondartikelen en voor- of nawoorden schreven, meerdere auteurs uit het Nederlands vertaalden, Duitstalig waren en in het Duitse taalgebied woonden. Aldus heeft hij vier representatieve bemiddelaars geselecteerd. Hun activiteiten onderzoekt hij vanuit imagologisch oogpunt: hij gaat na welk beeld zij hadden van de Nederlandse cultuur en welke belangstelling zij koesterden voor de verschillen tussen de Duitse en de Nederlandse cultuur. Als de bemiddelaar de eigenheid van de andere cultuur erkent, spreekt Grave van 'aufklärerische' beeldvorming; in het tegenovergestelde geval van 'gegenaufklärerische' beeldvorming. De visie van de bemiddelaars was vaak ideologisch-politiek gekleurd. Het Duitstalige gebied werd in de onderzochte periode gekenmerkt door een sterk groeiend antidemocratisch nationalisme en het uiteenvallen van het liberale 'Bildungsbürgertum' met zijn ideaal van een niet aan staatsgrenzen gebonden 'Kulturnation'.

De eerste bemiddelaar, de journalist Paul Raché (1869-1939), behoorde tot de liberale groep. Hij publiceerde achtergrondartikelen en recensies over Nederlandse literatuur en vertaalde werk van o.a. Couperus, Heijermans en Multatuli, vanuit de verwachting dat de Nederlandse letterkunde net zo'n succes op de Duitse markt zou boeken als de Scandinavische. Uit zijn recensies blijkt een mengsel van esthetische en nationale oordelen.

Hij erkende de zelfstandigheid van de Nederlandse taal en cultuur, maar veroordeelde de oudere literatuur als saai en breedsprakig. De Nederlandse letteren zouden volgens hem pas succes hebben als ze vrij waren van specifieke culturele achtergronden.

Wilhelm Spohr (1868-1959) werd vooral bekend als zeer actief vertaler van Multatuli. Hij behoorde tot de progressieve 'Friedrichshagener Kreis', en zijn belangstelling voor Multatuli was ideologisch en niet esthetisch bepaald. Literatuur moest voor hem een bijdrage leveren aan een humanere samenleving. Zijn bemiddeling is 'gegenaufklärerisch': hij vond de Nederlandse cultuur gezapig en had voor andere Nederlandse schrijvers geen wezenlijke belangstelling.

De beroepsvertaalster Else Otten (1873-1931) vertaalde onder andere werk van Van Eeden en Couperus. Zij was Nederlandse van afkomst, maar was opgegroeid in Duitsland. In de Nederlandse literatuur trok onder andere het thema vrouwenemancipatie haar aandacht. Met succes spande zij zich in om door haar vertaald toneelwerk in Duitse schouwburgen gespeeld te krijgen. Haar inzet was 'aufklärerisch': zij probeerde begrip te kweken voor de verschillen tussen gelijkwaardige culturen. Als vertegenwoordiger van het liberale 'Bildungsbürgertum' zag zij cultuur als dominante levensfactor.

De Oostenrijkse vertaler en publicist Oscar Hauser (1876-1944) publiceerde artikelen over buitenlandse literatuur, plus bloemlezingen en zelfstandige vertalingen uit een veertigtal talen. Een criticus duidde hem aan als 'Übersetzungsbureau'. Zijn doel was de beste literaire werken ter wereld te vertalen. Daartoe behoorden voor hem ook vernieuwende dichters als De Mont, Van Eeden en Swarth. Maar belangrijker dan zijn literaire criteria waren zijn antropologisch-rassentheoretische opvattingen, waaraan hij vele publicaties wijdde. Hij vertaalde werk van blonde Germanen en concentreerde zich in zijn beschouwende publicaties op de geestelijke superioriteit van het Noordse ras. 'Bildung' achtte hij slechts geschikt voor een kleine groep uitverkorenen die de cultuur op rassentheoretische grondslag moesten doorgeven.

Graves studie strekt zich uit tot 1914. Daarna verscheen een nieuwe generatie vertalers, die afhankelijk was van een uitgever. Insel, de dominante uitgever voor Nederlandstalige literatuur na 1914, werkte uitsluitend met vertaalcontracten zoals ze nu nog worden gesloten. Van de vier bemiddelaars vertaalde alleen Otten na 1914 nog. Bovendien won het werk van Vlaamse auteurs als Streuvels en Timmermans in en na de Eerste Wereldoorlog terrein in Duitsland ten koste van de Noord-Nederlandse literatuur. Dit vindt grotendeels zijn verklaring in de Duitse bezetting van België en de belangstelling in het Duitse Rijk voor Heimat-literatuur uit het stamverwante Vlaanderen.

Het proefschrift van Jaap Grave is een waardevol boek. Het is vlot geschreven, overzichtelijk ingedeeld en verzorgd uitgegeven. Bovendien bevat het een schat aan informatie, die onder andere het resultaat is van diepgaand archiefonderzoek in Nederland en Duitsland. Er wordt uitvoerig geciteerd uit de briefwisselingen tussen vertalers en uitgevers of auteurs, waardoor de lezer een goed beeld krijgt van wat er aan het verschijnen van een vertaling voorafgaat. Daarmee biedt Grave meer dan veel receptiestudies, die zich meestal beperken tot de periode na publicatie van een vertaling. De 158 pagina's nawerk zijn een *Fundgrube* voor verder onderzoek: noten, een lijst publicaties (zelfstandige boekuitgaven, vertalingen in boekvorm, en artikelen en vertalingen in tijdschriften) van de vier onderzochte bemiddelaars, een bibliografie en een personenregister. Maar het belangrijkste is dat de lijn van het betoog goed te volgen is en bovendien overtuigend. De ideologische achtergrond van de vertalingen en achtergrondpublicaties komt uitstekend uit de verf.

Enkele kanttekeningen. Ondanks de grote hoeveelheid informatie mis ik systematische gegevens over uitgevers en uitgaven. In de hoofdtekst wordt lang niet bij elke behandelde vertaling vermeld bij welke uitgever deze verschenen is en of er herdrukken verschenen zijn. In de lijst publicaties van de vier bemiddelaars achterin is deze informatie evenmin opgenomen. Grave vermeldt (p. 286) dat van Else Ottens vertaling van *De kleine Johannes* slechts 216 exemplaren werden verkocht in 1906-1907. Hieruit zou de lezer kunnen concluderen dat de vertaling een mislukking was. In werkelijkheid was het de succesvolste Van Eedenvertaling, waarvan 7 drukken verschenen. Op p. 141 staat dat Ottens selectie uit Heijermans' *Falklandjes* (*Schande*, 1907) de auteur uit de financiële problemen hielp. Dat kwam doordat de vertaling vier drukken binnen één jaar beleefde, een gegeven dat bij Grave ontbreekt. Verder blijkt bij Grave niet dat Otten

haar vertalingen onderbracht bij allerlei verschillende uitgeverijen. Wat is de verklaring voor deze spreiding? In de lijst van Ottens 'vertalingen in boekvorm' (p. 326-328) staat diverse malen de vermelding 'z.p., z.j.', onder andere bij een tweetal toneelstukken van Van Eeden. Gaat hier wel om boekuitgaven – ze worden niet vermeld in de Duitse nationaalbibliografische naslagwerken – of gaat het om manuscriptvertalingen, en waar bevinden deze zich dan? Door het ontbreken van gegevens over heruitgaven krijgt de lezer ook geen indruk van de levensduur van vertalingen. Zo is de *Auswahl* uit Multatuli's geschriften door Wilhelm Spohr (1899) nog in 1992 heruitgegeven, en *Die Abenteurer des kleinen Walthers* (1901) in 1999.

Grave beschrijft de visie van de bemiddelaars op de Nederlandse cultuur en literatuur onder andere op basis van hun selectie van te vertalen auteurs en teksten. Van hun vertalingen zelf worden echter geen tekstvoorbeelden gegeven. Jammer, want ook de wijze van vertalen – met toevoegingen, weglatingen en wijzigingen – kan iets zeggen over hun visie. Ook kan men zich nu geen beeld vormen van de kwaliteit van de vertalingen, waarover nogal verschillend geoordeeld werd. Zo werden Ottens vertalingen goed (p. 139), onbevredigend (p. 140) en slecht (p. 172) genoemd.

Diverse malen verwijst Grave naar Otto Hausers fascinatie voor Scandinavië en het Noordse ras, maar hij vermeldt niet dat Hauser ook Scandinavische auteurs als Almqvist, Andersen, Jacobsen en Strindberg vertaalde en naast het boek *Die belgische Lyrik von 1880-1900* een pendant *Die dänische Lyrik von 1872-1902* schreef. Het zou interessant geweest zijn om Hausers visie op de Nederlandse en Scandinavische literatuur naast elkaar gezet te zien, zoals wel gebeurd is met de visie van Raché. En nu ik toch op Scandinavisch terrein ben: op p. 150 wordt vermeld dat Van Eeden in 1910 kennismakte met de Deense literatuurcriticus Georg Brandes. De twee kenden elkaar echter al sinds 1891, toen Brandes bij de Van Eedens te gast was. Brandes, de motor achter de 'moderne doorbraak' in de Scandinavische literatuur en bemiddelaar van de moderne West-Europese literatuur in Scandinavië en Duitsland, zorgde ervoor dat *De kleine Johannes* in het Deens vertaald werd.

Ten slotte had het genoemde succes van de Vlaamse literatuur na 1914 wel iets nader geadstrueerd mogen worden. De aantallen vertalingen van de succesvolste Noord-Nederlandse schrijvers werden namelijk verre overtroffen door die van hun Vlaamse collega's. Van Uffelens bibliografie van literaire vertalingen Nederlands-Duits noemt 15 Van Eedenvertalingen in boekvorm, plus 8 herdrukken, tegenover 98 Timmermansvertalingen met 205 herdrukken.

Bovenstaande kanttekeningen doen aan mijn waardering voor Graves boek echter niet af. Het wordt warm aanbevolen bij iedereen die zich interesseert voor de beeldvorming rond de Nederlandse literatuur in het buitenland en voor de rol van 'bemiddelaars' in het literaire bedrijf.

Diederik Grit

Zwaard van de geest : het bruine boek in Nederland 1921-1945 / Gerard Groeneveld. - Nijmegen : Vantilt, cop. 2001. - 429 p. : ill. ; 24 cm
ISBN 90-75697-51-1 Prijs: € 27,80

Ongetwijfeld is de omvangrijkste en bekendste studie over het legale boek tijdens de Tweede Wereldoorlog in Nederland en over de instituties die productie en distributie ervan mogelijk maakten tevens het meest omstreden. Adriaan Venema's vierdelig werk *Schrijvers, uitgevers en hun collaboratie* (1988-1992) wordt immers in hoge mate ontsierd door morele agitatie en een al te simpele manicheïstische visie. Daarmee negeerde Venema de toen al in de geschiedschrijving vigerende tendens zich te onthouden van veroordeling en beschuldiging. Inmiddels is overtuigend aangetoond dat ook de geschiedenis van de nationaal-socialistische letterkunde en boekenbranche zich uitstekend leent voor een meer gedistantieerde benadering. Voorbeelden daarvan zijn onder meer *Een stoottroep in de letteren* (1987) van Frank van den Bogaard over de nazistische jaargangen van het tijdschrift *Groot Nederland*, *Schrijver tussen daad en gedachte* (1987) van W.S. Huberts over schrijver en uitgever George Kettmann Jr., en *Nieuwe boeken voor den nieuwen tijd* (1992) van Gerard Groeneveld over Kettmanns uitgeverij